

Key words: harmony of the internal world of man, suffering, spiritual existence, image of Ukraine, punishment, repentance.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2014.

УДК 811.161.2: 81'23:821.161.2

Христина БУКАТЧУК

аспірантка,
ДВНЗ „Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника”

ПСИХОФІЗИЧНІ СТАНИ ХУДОЖНЬОГО СУБ'ЄКТА В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті розглянуто деякі лінгвістичні аспекти психофізичних станів художнього суб'єкта в поезії Василя Стуса, описано явище психологічної проекції глибинного світу людини у площину художнього слова; проаналізовано механізми невротичного захисту людини у світлі лінгвостилістичних категорій; окреслено базові ідіостильові концепти психофізичних станів художнього суб'єкта в поетичних текстах автора.

Ключові слова: лінгвостилістичні засоби вираження, психофізичні стани художнього суб'єкта, механізми невротичного захисту, ідіостильові концепти.

У сучасні лінгвістичній науці важливе місце посідає дослідження мовної особистості. Такий аспект науки про мову значно розширює та поглиблює знання про мовну свідомість, виводить філологічну науку на рівень синтезу з психологією, лінгвопсихологією, психолінгвістикою, культурологією тощо. Аналіз особливостей мовної особистості в писемному художньому тексті експлікує ряд цікавих і нерозв'язаних до цього часу лінгвістичних та лінгвопсихологічних проблем, які акумулюються навколо свідомих та підсвідомих чинників і формують мовленнєво-когнітивний апарат мовця. Однією з таких проблем є потреба визначити й описати лінгвостилістичні засоби вираження психофізичних станів людини в художньому тексті, оскільки вони є безпосередніми ілюстрантами внутрішніх глибинних процесів мовного компонента підсвідомості. Дослідження, проведене під цим кутом зору, не тільки дасть можливість розвинути лінгвістичний аналіз творів красного письменства у площину лінгвопсихологічних категорій, а також дасть можливість з'ясувати специфічні риси ідіостильової мовної концептосфери того чи іншого письменника.

Експурс у минуле наукової думки засвідчує, що генеза детермінації „мовної особистості” не нова, науковці досліджували це явище у світлі мовного вираження „духу народу” й „інстинкту розуму”, за В. фон Гумбольдтом; чуття мови народом (І. А. Бодуен де Куртене); „лінгвістичного інстинкту” (Л. В. Щерба); „мовної здібності” (А. М. Шахнарович) та „мовної особистості” (Г. І. Богін, Ю. М. Караулов).

Активне зацікавлення лінгвістичним чинником свідомості людини в кінці 80-х років ХХ століття пов’язане з виходом у світ праці „Російська мова і мовна особистість” Ю. М. Караулова. Ця розвідка відіграла важливу роль у формуванні платформи для досліджень питань навколо психічного компоненту мовної особистості [4]. Феномен психофізичних станів людини в лінгвістичному аспекті частково розглядали О. О. Залевська, Ю. А. Сорокін, Д. Співак та ін.

Під психофізичним станом людини науковці розуміють мінливий стан людини, емоційно насичений, який виникає під впливом життєвих обставин, стану психіки та інших факторів. Психічні стани, як й інші психічні явища, існують у вигляді переживань та ідей у свідомості людини і в тій частині психіки, яку називають „несвідоме” [6, 134]. Впливаючи на динаміку психічних процесів, психофізичні стани людини мають здатність регулярно повторюватися, а відтак, виробляючи стійкість, під час тривалого періоду розвитку можуть стати частиною конститутивної природи суб’єкта. Регулярний процес перебігу конкретного психофізичного стану, як стверджує Ю. Щербатих, залишає у психіці людини певні специфічні риси [9]. Вони знаходять своє відображення в різних аспектах людського свідомого та підсвідомого, а також виявляються в особливостях поведінки, мислення та мовлення.

Актуальність дослідження визначається необхідністю системного вивчення людської діяльності крізь призму психофізичних станів. Таким чином, постає проблема виявлення в національній мові (національному мовленні) рис конкретних психофізичних станів людської ментальності. Оскільки національна мова первинно офілігранується в художньому літературному просторі, логічно було б звернутися до текстів красного письменства як способу вияву національно-психологічної ментальності.

Однією із домінантних постатей II половини ХХ століття в контексті національного логоцентричного простору України літературної є Василь Стус. З-поміж іншого (філософського, екзистенційного, експресивно-стилістичного, історіософського смислів) художньому суб’єктові його поезії притаманний широкий

спектр психофізичних станів, пов'язаних із критичним помежів'ям свідомості в умовах тоталітарного режиму. Однак до цього часу цей аспект наукової проблематики в лінгвостилістичних студіях не був сформульований і опрацьований належним чином. У поетичних текстах Василя Стуса не визначалися механізми невротичного захисту, спрямовані на руйнацію загрозливого імперського об'єкта, не розглядали їх нагромадження навколо сталих смислів як утворення ідіостильової концептосфери логосу письменника.

Мета статті – розглянути важливі аспекти психофізичних станів ліричного суб'єкта в поезії Василя Стуса, описати явище психологічної проекції глибинного світу людини у площину художнього слова; проаналізувати механізми невротичного захисту людини у світлі лінгвостилістичних категорій; окреслити базові ідіостильові концепти психофізичних станів художнього суб'єкта в поетичних текстах автора.

Н. Зборовська [3] ідентифікує Василя Стуса (на тлі доби шістдесятників) як духовно-змужнілий філософський мазохістичний психотип, вкладаючи в це поняття усвідомлене прирікання себе на муки заради національно-духовної української ідеї. У його персоні виокремлює „високу усвідомленість національної ситуації”. Мазохістичні риси психофізичних станів художнього суб'єкта в текстах поета проєктуються в літературну дійсність і реалізуються за допомогою лінгвостилістичного апарату. У поезії „Сни складено у стоси...” [8, 343] мова художнього суб'єкта, який перебуває у стані зміненої свідомості – сні, позначена експресивною рефлексією щодо реальності: „Сни складено у стоси, / неначе кістяки, / на відстані руки – / ридання безголосе”. Далі вона розвивається в руслі внутрішньої і зовнішньої особистісної проекції власних мук у площину оточення, послуговуючись усталеною концептосферою „світ – хрест”: „Світ вишито хрестом”. Національний філософсько-мазохістичний світогляд Василя Стуса в лінгвальному просторі реконструюється в концепті-архетипі „страждання”, який, залежно від семантико-тематичного, психологічного, філософсько-екзистенційного наповнення, зазнає певних модифікацій у поетичному тексті. Так у вірші „І дім наліг на дім...” [8, 328] окреслена загрозлива ситуація, що зумовлює імпліцитно виражений концепт страждання: „Тороси вікон, ґрат, / проспектів, ліхтарів – / за кожним рогом – кат / зі злим острішком брів”. Експліцитність лексеми „кат” наділена сугестивним стимулом виклику реакції агресії, а відтак продукує віртуальний концепт „страждання” об'єкта, на який спрямовані садистські дії.

Віртуальні, тобто імпліцитно виражені концепти-архетипи „свідомого приречення на страждання”, представлені в поезії „Весь обшир мій – чотири на чотири...”, де повною мірою присутнє чітке усвідомлення екзистенційної безвиході: „І дальша смерти – рідна батьківщина! / <...> До тебе вже шляхів не наплати / <...> Та жди мене. Чекай мене. Чекай, / нехай і марне, але жди, блаженна”. Під час нагромадження відчуття страждання, що при постійній присутності у свідомості художнього суб’єкта переростає у психофізичний стан, з’являється вмотивоване відчуття страху, яке поетичною свідомістю усувається завдяки нігілістичному механізму викриття його негативної риси, проілюстрованої в атрибутивній лексемі – „ниций”: „Сховатися од долі – не судилось. / <...> Ти подолала, доле, слава Богу. / На хижім вітрі чезне ниций страх” [8, 329]. Архетипне програмування на поразку та екзистенційну невідбутість реалізоване в концепті „терпіння”, у якому, головним чином, виявляється основна риса духовного мазохізму: „Терпи, терпи – терпець тебе шліфує, / сталить твій дух, отожд, терпи, терпи” [8, 222].

У 60–70-тих роках ХХ століття українські національні інтереси розвивалися на периферії тоталітарної імперії, тому національно-духовне ставало нонконформістським, дисидентським. Вираження в художніх текстах націоналукраїнського смислу супроводжувалося експресивними лінгвостилістичними елементами, оскільки вони є проекцією підсвідомого спротиву, агресії щодо тотального контролю над людиною. У поетичних текстах Василя Стуса перенесення глибинного світу психічної реальності у твори представлено окремою сферою лінгвостилістичних концептів, у яких фундаментальною семою є український національний аскетизм: „Це надто легко / скоритися. Зіпнися – й перебудь. / А груди – мов бандури бите деко / і пірвано всі приструнки гудуть” [8, 226], „Нема кайданів, щоб твій дух здушили, / таких немає в світі гільйотин, / котрі б убили душу, геть зболілу...” [8, 190].

В умовах загрозової для вітальної енергії ситуації суб’єкт продукує певні психічні механізми захисту, щодо яких кожен психотип має свої специфічні характеристики. Захисні механізми, які продукує художній суб’єкт віршів Василя Стуса, містять основному репресивний компонент та кристалізацію реакції відносно страхітливого об’єкта, що в дослідженнях З.Фройда [1] ідентифікується як невротичний механізм психічного захисту.

Механізм невротичного захисту від страхітливого імперського об’єкта в логоцентричному просторі повною мірою оприявлюється в поезії Василя Стуса „Потрібен янгол помсти. Мій захисник...”: „Потрібен янгол помсти. Мій захисник, / мій щит, що не дозволить

підупасти, / не дасть зотліти в пеклі дорікань / великосвітніх. Де ж ти, появивсь! / Бо сходяться усі кінці. Всі ріки / доходять гирл. І море невсипує / колотиться, і ремствує, і скоро – / наперекір всім бідам – зареве. / Тож не барись. Поквапся, помсти янголе, / допоки гнів мій горний гороїжиться, / допоки ув очах червоне марево / переді мною безумом повзе” [7, 227]. Базовим семантичним предикатом у смисловій сфері тексту, з позиції захисних невротичних механізмів, є концепт „помсти”. За М. Кляйн, усунення загрозового об’єкта шляхом тотального руйнування-заперечення є елементом самообману [5]. Оскільки на небезпеку та її втілення не спрямовуються активні сили, а тільки ілюзорне нівелювання, то такий механізм захисту прийнято ідентифікувати як несвідоме ірраціональне заперечення. Натомість художній суб’єкт поезії чітко усвідомлює бажання, спрямоване в русло деструктивності загрозової дійсності, що з першої лексеми декларується відбезособово-предикативним атрибутивом – „потрібен”. Якщо у структурно-семантичних аналогах слів „красен” („красний”), „ясен” („ясний”) акцент зберігається на семі певної ознаки, то в лексемі „потрібен” акцент – на необхідності дії. При трансформації першого висловлювання одержуємо: „Потрібна помста янгола, мого захисника”. Як видно, в лінгвістичній свідомості художнього суб’єкта відсутнє несвідоме заперечення страхітливої реальності – натомість зафіксоване усвідомлене переосмислення існуючої дійсності й поданий альтернативний варіант її зміни. За допомогою лінгвального концепту „помсти” виявляється на поверхню один із механізмів підсвідомого, функція якого полягає в захисті від загрозового об’єкта.

Як зауважує К. Холл, у класичних випадках застосування захисних механізмів з’являється здатність заперечувати або викривляти реальність, оскільки беруть свій початок з несвідомого, а отже, самі повинні бути ірраціональними. Натомість поезія Василя Стуса цей процес має раціональний характер, що на семантико-синтаксичному рівні оприявлюється у складних предикативних конструкціях, де перший їх компонент („мій щит”) вказує на суб’єкт-референт, а другий („що не дозволить підупасти”) – на його базову функцію, зведену до семи „опори”. У поетичному тексті Василя Стуса невротичний процес захисної дії підсвідомості виражають лінгвостилістичні засоби експресивної градації: „Тож не барись. Поквапся, помсти янголе, / допоки гнів мій горний гороїжиться, / допоки ув очах червоне марево / переді мною безумом повзе”. Лінгвостилістична градація проявляється в нагромадженні предикативів, що в лінгвосемантичному просторі позначають активні дії, а саме: „потрібен” – необхідність певного об’єкта чи суб’єкта, „не

дозволить підупасти” – запорака стійкості, „не дасть зотліти” – екзистенційну невмирущість, „появись!” – імперативна рефлексивна експресія, „сходяться, доходять, колотиться, ремствує, зареве” – градація часу (минулого – теперішнього – майбутнього доконаного виду) і способу експресії, „поквапся, не барись” – різновиди наказового способу з семою пришвидшення конкретної дії – появи янгола помсти. Екстремумом, якого досягає експресивна градація смислу, є слова „допоки гнів мій горній горюїжиться”, оскільки ними окреслено глибинний психічний стан художнього суб’єкта. Ідіостилістичний оказіональний елемент „горюїжиться” виникає в рамках лінгвальної свідомості як адекватний відповідник для осмислення та найменування ірраціонального психічного стану. Стану, який пов’язаний з репресивною агресією стосовно тоталітарного загрозливого об’єкта. Останній сприймається художнім суб’єктом як тотальний абсурд, а на лінгвосемантичному рівні виявляється в концепті „червоного марева”, яке розвивається в ірраціонально-семантичний текстопростір – „безум”.

Психофізичні стани художнього суб’єкта в поезії Василя Стуса в основному репрезентуються в лінгвопсихологічних концептах „страждання” та „терпіння”, що формують ідіостилістичні елементи творів поета. Наявність цих концептів у віршах є психічною проекцією глибинного світу автора у площину його творчості, що підтверджують тексти поезії. Відтак, у мовленні художнього суб’єкта простежуються дії захисних підсвідомих механізмів невротичного характеру: репресії і кристалізації, що реалізуються в таких лінгвостилістичних прийомах і засобах, як градація та концепти-архетипи.

Перспективними є описові дослідження лінгвостилістичних засобів вираження спектра психофізичних станів художнього суб’єкта, порівняльний аналіз мовних стилістичних елементів на позначення психофізичних станів художнього суб’єкта в кількох письменників-дисидентів, що дасть можливість виявити нагромадження цілої низки лінгвопсихологічних концептосфер та здійснити їх детальний аналіз.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Freud A. The Ego and the Mechanisms of Defence* / A. Freud – London : Hogarth Press, 1946. – 196 p.
2. *Hall C. S. and Lindzey G. Theory of Personality* / C. S. Hall and G. Lindzey – New-York, John Wiley, 1957. – 197 p.
3. *Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія* / Ніла Вікторівна Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.

4. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : «Наука», 1987. – 264 с.
5. *Кляйн М.* Заметки о некоторых шизоидных механизмах / М. Кляйн // Развитие в психоанализе / М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хайманн. – М. : Академический Проект, 2001. – 213 с.
6. *Психология.* Словарь-справочник / Ред. Р. С. Немов. – Т. 2. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 134 с.
7. *Стус В.* Палімпсест: Вибране / Василь Стус. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
8. *Стус Василь.* Вибрані твори / Василь Стус; упор. Дмитро Стус. – К. : Смолокип, 2012. – 872 с.
9. *Щербатых Ю. В.* Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов / Ю. В. Щербатых, А. Н. Мосина. – Казань : Новое знание, 2008. – 579 с.

АННОТАЦИЯ

Кристина Букатчук. Психофизическое состояние художественного субъекта в поэзии Василия Стуса

В статье рассмотрены некоторые лингвистические аспекты психофизических состояний художественного субъекта в поэзии Василия Стуса, описано явление психологической проекции подсознательного мира человека в область художественного слова; проанализированы механизмы невротической защиты человека в свете лингвостилистичних категорій, изложены базовые идиостилистические концепты психофизических состояний художественного субъекта в поэтических текстах автора.

Ключевые слова: лингвостилистические средства выражения, психофизические состояния художественного субъекта, механизмы невротической защиты, идиостилистические концепты.

ABSTRACT

Chrystyna Bukatchuk. Psychophysical state artistic subject inVasyl' Stus's poetry textes

The article deals with some linguistic aspects of mental and physical conditions of the artistic subject in the Vasyl Stus's poetry, described the phenomenon of the psychological projection of man's deep world in the plane of artistic expression; neurotic defense mechanisms analyzed in the light of human Linguostylistic categories, outlines the basic concepts of psycho-physical condition of the subject in the art of poetic texts of the author. Psychophysical state of art of the subject in the poetry by Vasyl Stus mainly represented in linguistic and psychological concept of „suffering” and „patience” that form the elements idiostylisticsof poet's works. The presence of these concepts in the verse is the mental projection of the depth of the world by the plane of his work, confirming the texts of poetry. Thus, in speech of lyrical subject of art are traced actions of the protective of unconscious mechanisms of neurotic character: repression and crystallization can be realized in such language and style techniques and tools such as grading and concepts-archetypes. Promising research is descriptive linguistic means of expression spectrum of psycho-physical condition of the subject of art, a comparative analysis of the stylistic elements of

language to describe mental and physical state of art subject to several writers, dissidents, which will allow to detect the accumulation of a number of conceptual and linguistic and psychological make their detailed analysis.

Key words: linguistic and stylistic, means of expression, psycho-physical state of the artistic subject, neurotic defense mechanisms, idiosyncratic concepts.

Стаття надійшла до редколегії 11.12.2014.